Acı Gerçek: Gıda Fiyatları Krizi

Tarım-gıda sistemindeki sorunların en gözle görünür sonuçları fiyat etiketlerinde kendine yer buluyor. Yapısal sorunlar ancak kentlere etki ettikçe hem kamuoyunda hem karar alıcıların gündeminde kendine daha fazla yer bulabiliyor. Peki mevcut duruma nasıl geldik, nasıl etkileniyoruz ve daha önemlisi nereye gideceğiz?

Berkan Özyer[·]

[·] Vizyon 2050 Ofisi, İstanbul Planlama Ajansı

Fotoğraf M. Cevahir Akbaş

Türkiye'nin dört bir yanında raflarda, tezgahlarda gıda enflasyonu ete kemiğe bürünmüş hâlde dolaşıyor. Yerel, ulusal, küresel pek çok dinamiğin, akut ya da kronik sorunun bir araya gelmesiyle özellikle Aralık 2021'den beri Türkiye tarihinin ender fiyat artışlarından birini yaşıyor. Özellikle gıdaya erişim konusunda şoklara karşı en kırılgan kesimlerden birini oluşturan metropol sakinleri, başta İstanbul olmak üzere, bu fiyat artışından da sert etkileniyor. Nüfusun beşte birini barındıran, gayrisafi yurt içi hasılanın yaklaşık üçte birini üreten İstanbul'un ülke genelindeki sorunların en gözle görünen sonuçlarını tecrübe etmesi ve burada başarılı olacak çözümlerin ülke geneline yayılma potansiyeli nedeniyle bu yazıda söz konusu krizin nedenleri ve sonuçları, çeşitli önerilerle birlikte İstanbul özelinde değerlendiriliyor.

Gıda Sistemi

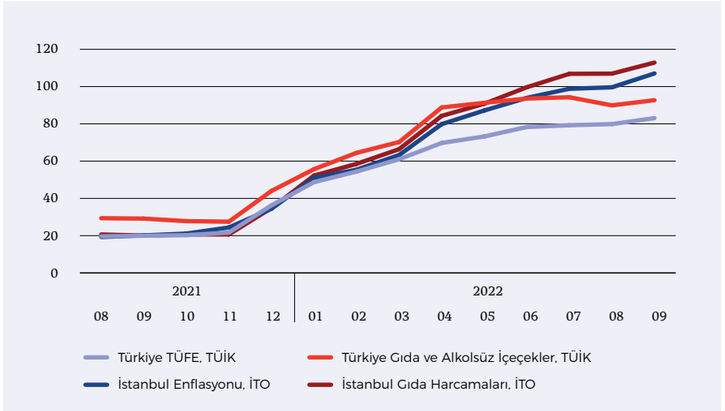
Öncelikle son on yıllarda iyice yaygınlaşan akademik tartışmalar neticesinde tarım-gıda konusunu bütüncül bir sistem olarak değerlendirildiğinin ve sorun tespit ile çözüm önerilerinin bu çerçevede ele alınması gerektiğinin altını çizmek gerek. Buna göre "gıda sistemi" salt tarımsal üretim değerleri değil, bunun çok daha ötesinde, gıda güvencesinin bütüncül ve siyasi bir konu olmasından hareketle hayatın pek çok alanına temas ediyor. hayatın pek çok alanına temas ediyor. Söz konusu sistem, üretim değerlerinin ve zirai meselelerin yanında, mevsimlik tarım işçileri üzerinden göçmen politikalarına, tedarik açısından lojistik ve altyapı hizmetlerine, karbon ayak izi üzerinden iklim krizine, ayrıca istihdam, enerji, halk sağlığı, atık yönetimi, şehir planlama, ekonomi, yönetişim ve demokrasi başta olmak üzere pek çok başlık ve disiplinle doğrudan etkileşim hâlinde.

Söz konusu çerçeveden hareketle bu yazıda, sayfa kısıtından ötürü bu sistemik yapının bugün küresel anlamda içinden geçtiği krizi, gıda enflasyonu üzerinden açıklayacak ve en somut yansımaları olan metropollerde sağlıklı gıdaya erişim açısından değerlendireceğim.

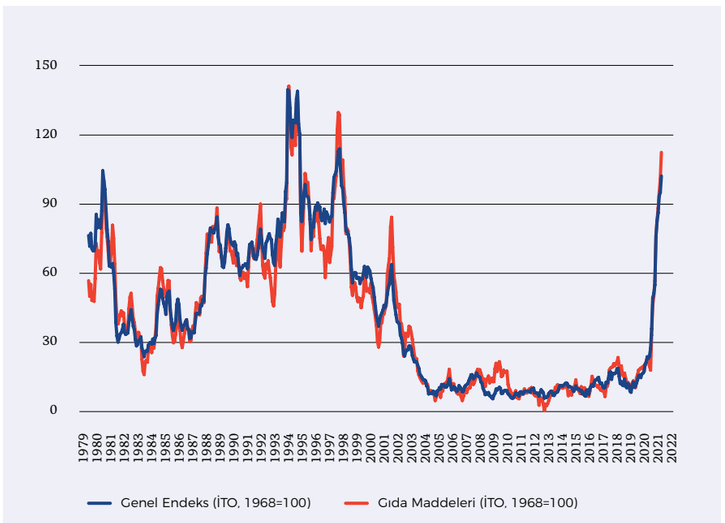
Gıda Enflasyonu

Türkiye son bir yıldır hızla artan enflasyon oranlarına tanık oluyor. Resmî veriler ile dahi genel durum hayli çarpıcı iken farklı veri kaynakları ile karşılaştırınca çıkan manzara konunun ne kadar istisnai olduğunu gösteriyor. İstanbul'un genel enflasyonu ve gıda enflasyonu çok hızlı bir şekilde artmış durumda. TÜİK'in Türkiye ve İstanbul oranlarının birbirine çok yakın olmasından ve il bazında enflasyon oranlarının en son Nisan 2022'de açıklanmasından hareketle TÜİK'in Türkiye geneli oranlarını İstanbul Ticaret Odası'nın 1995 baz oranlı verileri ile karşılaştırmak mümkün.[1] Buna göre sadece son bir yıl içinde Türkiye gıda enflasyonu TÜİK verilerine göre yüzde 29'dan yüzde 90'a, İTO verilerine göre ise İstanbul gıda enflasyonu yüzde 20'den yüzde 113'e çıktı (Şekil 1).

Söz konusu yüksek enflasyonun ne kadar istisnai olduğunu görmek adına İTO'nun daha geçmişe giden verilerini incelemek yerinde olacak. 1968 baz yılı verilerine göre İstanbul yaklaşık son 25 yılın en yüksek (2001 krizinden dahi daha yüksek) enflasyonuna tanık oluyor (Şekil 2). Ve hatta 1979 yılından bugüne bakıldığında 1994-95 ve 1997-98 yılları arasında ilk defa enflasyon yüzde 100'ün üzerine çıkmış durumda (1980 yılının ilk aylarında yüzde 95-100 arasında seyrettiğinin altı çizilmeli).

Şekil 1 TÜİK ve İTO verilerine göre genel enflasyon ve gıda enflasyonu oranları, 09.2021-09.2022.

Şekil 2 İTO 1968 baz yılı verilerine göre aylık genel ve gıda enflasyonu oranları 01.1979-09.2022.

Fotoğraf M. Cevahir Akbaş

İstanbul Planlama Ajansı (İPA) tarafından hazırlanan Yaşam Maliyeti araştırması da benzer bir tablo sunuyor.[2] Buna göre Aralık 2021'de yüzde 55 olan İstanbul Yaşam Maliyeti yıllık artış oranı, Ağustos 2022'de yüzde 102'ye ulaştı. Ekonomik sorunların, ülkenin gerçek gündeminin başında yer alması da bu tablonun kaçınılmaz sonucu. İPA araştırmalarına göre ev içi gündemde en başa ekonomik sorunları koyanların oranı Ocak 2021'de yüzde 31 iken Ağustos 2022'de yüzde 70'e ulaştı. Giderlerin gelirlerle eşleşmediği bir ortamda genel olarak enflasyondaki özel olarak gıda fiyatlarındaki artış kendini en somut şekilde sağlıklı gıdaya erişim açısından göstermekte, gıda harcamalarındaki kesintilerle vücut buluyor.

Gıda Harcamalarındaki Kesinti

Tüketicilerin gıda harcamaları ve gıdaya erişimi konusunda yürütülen düzenli nadir çalışmalardan İPA İstanbul Barometresi'ne göre Temmuz 2022'de alt sosyoekonomik seviyeye ait katılımcıların yüzde 73,1'i genel katılımcıların ise yüzde 61,8'i yeterli gıdaya ulaşamayacağından endişe ettiğini kaydetti. Bu endişe kendisini fiili olarak da beslenme açısından iki yönde gösteriyor. Yine aynı aydaki araştırmaya göre alt sosyoekonomik seviyeye ait katılımcıların yüzde 80,1'i maddi yetersizlikten dolayı tercih ettiği gıdaya erişemediğini vurguladı. Bu oran genel katılımcılar açısından ise yüzde 70,2 olarak kaydedildi. Dahası alt sosyoekonomik seviyeden katılımcıların yüzde 72,1'i, genel katılımcıların ise yüzde 62,2'si yeterli gıdaya ulaşamadığı için porsiyonlarını küçülttüğünü belirtti.[3]

Farklı güncel araştırmalar da bu sonuçları destekliyor. İPA tarafından hazırlanan Ekonomik Krizin Kıskacında: İstanbul'da Geçim ve Dayanışma Raporu ve rapor kapsamında yapılan anketin sonuçlarına göre ev kadınlarının "yüzde 62'si temel gıda ürünleri dışında gıda alışverişi yapmayı kestiğini, yüzde 42'si taneyle ve gramla alışveriş yapmaya başladığını, ancak bu şekilde temel gıda ihtiyaçlarını karşılayabildiklerini" kaydetti.[4] Rapor, gıdaya erişimin artık temel gıda maddeleri seviyelerine düştüğünü, akşam pazarlardan çıktı diye tabir edilen kalmış ürünlere artan talebi, kent sakinlerinin kaliteden ziyade ucuzluğu önceliklendirdiğini, en pahalı öğün olarak görülen kahvaltının ilk vazgeçilen öğün olduğunu gösteriyor. Ayrıca tüketicilerin farklı uygulama ve marketlerin indirimlerini sürekli takip edip buna göre farklı ürünleri farklı günlerde farklı yerlerden almak zorunda kaldığı, çocuklar doysun diye kendi öğünlerinden vazgeçildiği gözlemleniyor.

Öte yandan yapılan harcamaların da artan oranda kredi kartıyla yapıldığı gözlemleniyor. Uzun yıllar Merkez Bankası danışmanlığı yürüten Ercan Türkkan'ın bağımsız araştırmasına göre 23 Eylül haftasında kartlı işlem tutarı bir önceki yıl aynı haftaya göre yüzde 128,1 artış gösterirken bu artışta en büyük payı 34,4 puanla "market-çeşitli gıda" harcamalarının aldığı görülüyor.[5] Dolayısıyla bu kredi kartı alışverişlerinin aylar ilerledikçe ciddi bir ödeme olumsuzluğunu tetikleyeceğini öngörmek zor değil.

Önceden 3-5 kilo aldığımız meyveyi şu an sayılı bile alamıyoruz. Kişi sayısınca birkaç çeşit meyve aldım ve 95 lira ödeyip çıktım. Çocuk sayısınca muz aldım, nar aldım. Kendini zaten hesaba bile katmıyorsun. Küçük çocuklara alıyorsun, bu kez büyükler "Biz de çocuğuz, bize niye yok?" diyorlar. Kim hastaysa ona veriyorsun meyveyi ya da.

- Asgari Ücretli Çalışan Anne, Sultangazi

Siz buraya akşam yedide gelin. İnsanlığımdan utanıyorum. Tezgah altından, çöpten meyve sebze toplayan insanları görünce anlarsınız kriz var mı yok mu! Bari yerlerde sürünmesinler diye bir kenarda topluyorum satılamayacakları.

-Pazarcı, Gaziosmanpaşa

Fotoğraf Bekir Dindar

Kaçınılmaz Sonuç: Beslenme Bozukluğu

Gıdaya erişimde yaşanan sorunlar kaçınılmaz şekilde beslenme bozukluğu olarak kendini gösteriyor. Sağlıklı gıdaya erişim kaynaklı yetersiz beslenmenin yaygınlığını açlık ile fazla kilo ve obezite oranları üzerinden ölçmek mümkün. Her iki alanda da son yıllarda oranlar artarken, olumsuz bir trend çizgisi daha belirgin hâle geliyor. Mevcut durumu gösterecek bilimsel çalışmalar sınırlı olsa dahi, son yıllardaki araştırmalar Türkiye genelinde özellikle çocuklar açısından durumun ne kadar acil müdahaleye ihtiyaç duyduğunu gösteriyor.

Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı tarafından hazırlanan Açlık Haritası'na göre Haziran ayında Türkiye'de 14,8 milyon kişi yetersiz besleniyordu (Açlık Haritası haftalık güncellenmekle birlikte Türkiye ile ilgili veriler güncellenmiyor. Hatta haritadan Türkiye verileri geriye dönük şekilde kaldırıldı).[6] Öte yandan obezite verilerine bakıldığında ise Türkiye ve İstanbul dünya genelinde çok olumsuz bir konumda. Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması'na göre Türkiye toplumunun yaklaşık üçte biri obezdir ve bu oran artıyor. Üstelik İstanbul için bu oranlar Türkiye ortalamasının da üstünde. Türkiye'de yüksek kilolu ve obez birey toplam oranı 2010-2017 yılları arasında yüzde 64,9'dan 70,7'ye, İstanbul'da 67,1'den 72,5'e yükseldi. Yani düşük kilolular da çıkartıldığında Türkiye nüfusunun sadece yüzde 27,7'si normal kilolu. Üstelik hem söz konusu oranların hem de obezitenin ekonomik maliyetinin artacağı öngörülüyor. Yakın zamanda yayımlanan ve 161 ülke için öngörülerde bulunan bir makaleye göre Yunanistan'ın hemen arkasından Avrupa'nın en yüksek obez oranına sahip Türkiye'de bu oran 2060 yılında yüzde 94,2'ye ulaşacak, böylece Türkiye nüfusu 20 milyonu geçen ülkeler arasında en yüksek obez ve kilolu oranına sahip ülke olacaktır.[7]

Acil Gündem: Okul Menüsü

Artan enflasyonun, yetersiz beslenmenin uzun vadeli en kırılgan kesimi kuşkusuz çocuklar. Ve akademik araştırmalar da bu konudaki sorunların altını çiziyor. Örneğin Eğitim Sen "Türkiye'de çok sayıda öğrenci okula kahvaltı yapmadan gitmekte, yine birçok öğrencinin okulda yemek yemeden günü tamamladığı ve eve döndüğü" tespitini yapıyor.[8] Bursa'da öğretmenlere yönelik yapılan bir araştırmaya göre ise öğrencilerin sadece yüzde 10'u düzenli süt içerken sadece yüzde 12,5'i yumurta yiyor. Yüzde 25'i kahvaltı yapmazken öğrencilerin aldığı gıdaların sadece yüzde 6,7'sini meyve sebze gibi besleyici gıdalar oluşturuyor.[9]

İstanbul özelinde bir araştırma ise Gaziosmanpaşa'daki bir aile hekimliği birimine kayıtlı 6-19 yaş arası çocukların verilerinden hareketle hazırlandı.[10] Buna göre beş çocuktan biri düşük kilolu, dört çocuktan biri ise yüksek kilolu. Ayrıca toplamda yüzde 76,6'sına kansızlık tanısı konmuşken kız çocuklarında bu oran yüzde 85,2'ye çıkıyor.

Böylesi bir manzara içerisinde Türkiye'deki okullar sağlıklı besinleri öğrencilere sunmaktan çok uzakta. Atılan

adımlar da ya ertelenmekte ya da yetersiz kalıyor. Örneğin 2019 başında okul kantinlerinde sağlıklı gıdaların satılması amacıyla duyurulan "okul gıdası" projesi Eylül 2019'da uygulamaya girecekken her sene erteleniyor (Son olarak Eylül ayında, 2023 eğitim yılının başlangıcına ertelendi).[11] Ayrıca uzun yıllardır tartışılan ve dünyanın pek çok ülkesinde uygulanan "Okul Yemeği Programları" (OYP) için artan şekilde Türkiye'de de talep dile getiriliyor, çeşitli yerel yönetimlerde uygulamaları görülüyor.[12] Ayrıca aynı TBMM çatısı altında kanun tekliflerine de konu oluyor.[13] OYP konusunda yapılmış en kapsamlı raporlardan 2011 tarihli araştırmada aktarılan, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan üst düzey yetkililerin "Mesele kaynak yokluğu değil kaynakların yeniden dağıtımıdır" sözü, konunun bir önceliklendirme ve siyasi mesele olduğunu gösteriyor.[14]

Neden Bugün?

Bu olumsuz manzara elbette bu konuda çalışan araştırmacılar için sürpriz olmaktan çok uzak. Gıda sistemindeki sorunlar nihayet fiyat etiketine yansıdığında kendini çok hızlı hissettirmekle birlikte görece normalleşme ile gündemden düşmesi de bir o kadar çabuk oluyor. Örneğin 2019 başlarında daha düşük oranlarda olmakla birlikte yaşanan gıda fiyatlarındaki artış, uzun süre ülkenin gündeminde yer etmiş, karar alıcılar o gün hayli eleştirilen "tanzim satış noktaları" gibi palyatif çözümler sunmuştu. Tarım–gıda sisteminde o dönem de altı çizilen sorunlar bir sonraki kriz anında katmerlenmiş hâlde kendini gösteriyor ve sistemik çözümlerin kaçınılmaz olduğunu kanıtlıyor. İPA tarafından yayımlanan "Gıda Fiyatları Krizi: Neden Şimdi, Neden Yine?" araştırmasında, Türkiye tarım gıda sistemindeki sorunlar arasında:

- Veri eksikliği
- Azalan üretici sayısı ve artan kayıt dışı – güvencesiz istihdam
- Tarımsal girdilerde yüksek enflasyon ve dövize bağımlılık
- Hal yasası, perakende yasası, büyükşehir yasası gibi yasalar üzerinden yasal belirsizlikler ve öngörülemezlik
- İklim krizi etkileri
- Çok aktörlü ve düzensiz uzun tedarik zinciri öne çıkarılıyor.[15]

Söz konusu sorunlar elbette küresel gelişmelerden bağımsız değerlendirilmemeli. Özellikle pandemi ile birlikte son 15 yılda üçüncü gıda fiyatları krizinin yaşandığı göz önünde bulundurulduğunda daha sık ve daha ağır krizlerin –Türkiye gıda sisteminde olduğu gibi– "yeni normal" olmaya doğru gittiği tespiti yapılabilir. Ve hatta yapılmalı ve buna göre kökten ve kalıcı çözümler oluşturulmalıdır. Sürdürülebilir Gıda Sistemlerine dair Uluslararası Uzmanlar Paneli (IPES-Food) tarafından yayımlanan Mayıs 2022 tarihli rapor, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve küresel buğday üretiminin dörtte birini oluşturan iki ülkedeki çatışmaların ticarete etkileri üzerinden küresel gıda sisteminin dört yapısal sorununu belirledi:[16]

- Gıda ithalatına bağımlılık
- Yerleşik üretim sistemleri ve belirli ürünlerin üretiminin belirli bölgelerde aşırı yoğunlaşması
- Piyasa başarısızlığı ve spekülasyon
- Çatışma, iklim değişikliği, yoksulluk ve gıda güvensizliği kısır döngüleri

Bu çerçevenin sonunda kaçınılmaz şekilde dünyada da yetersiz beslenme ve gıda güvencesizliği artıyor. Gıda Krizine Karşı Küresel Ağ (GNAFC) araştırmasına göre 2021 yılında 53 ülke veya bölgede 193 milyon kişi kriz veya daha sert seviyede gıda güvencesizliği yaşadı. Bu sayı bir önceki yıl verilerine göre 40 milyon kişilik artış gösterdi.[17]

Sonuç

Yazının girişinde vurgulandığı üzere bu yazıda tarım gıda tedarik zincirinin son halkasında yer alan tüketiciler üzerinden mevcut gıda fiyatları krizi değerlendirildi. Bu sorunun temelinde elbette üretimdeki sorunlar yatmakta, üretici refahına yönelik meseleler çözümün de temelini oluşturmakta. Üretim ve üreticiyi odağına almayan çözümler sadece bir sonraki krize kadar etkileri hafifletmeye yarayacaktır. Ancak konunun bu ayağı bir başka yazının konusu olmalı.

Konunun ister sadece üretim tarafına ya da sadece tüketim ve tüketici enflasyonu, halk sağlığına odaklanılsın, her halükârda yapılması gereken günü kurtarmaktan uzak kalıcı programların sadece internet arşivlerinde, mevzuatlarda kalmasını engelleyecek şekilde önceliklendirilmesi, katılımcı politikaların oluşturulması ve azami oranda sübvansiyon ve desteklerin yardım bağımlılığına neden olmayacak şekilde uygulamaya konması; özellikle hem dünya genelinde hem Türkiye'de görüldüğü üzere yerel yönetimlerin bu konuda artan rollerine alan açılmalıdır. Gıda egemenliğini ve iklim dostu uygulamaları merkezine alan bir tarım-gıda sistemi metropolleri de üretimin yoğunlaştığı bölgeleri de krizlere karşı çok daha dayanıklı kılacaktır.

Fotoğraflar M. Cevahir Akbaş

Notlar

1 TÜİK ve İTO verileri için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) https://evds2.tcmb.gov.tr/

2 İstanbul Barometresi'nin aylık raporlarına bu adresten ulaşılabilir. https://ipa.istanbul/yayinlar/

3 İstanbul Barometresi, Temmuz 2022 https://ipa.istanbul/urun/istanbul-barometresi-temmuz-2022/

4 Ekonomik Krizin Kıskacında İstanbul'da Geçim Ve Dayanışma, Mart 2022. https://ipa.istanbul/urun/ekonomik-krizin-kiskacinda-istanbulda-gecim-ve-dayanisma/

5 ETTE Haftalık Bülten - 23 Eylül 2022. www.researchgate.net/publication/364011255_ette_haftalik_bulten_-_23_Eylul_2022_ette_weekly_bulletin_-_September_23_2022

6 HungerMap LIVE : Middle East and Northern Africa insights and key trends. 7 Haziran 2022. https://static.hungermapdata.org/insight-reports/2022-06-07/rbc-summary.pdf

7 Okunogbe A, Nugent R, Spencer G, vd. Economic impacts of overweight and obesity: current and future estimates for 161 countriesBMJ Global Health 2022;7:e009773.

8 Eğitim Sen. 2022/2023 Eğitim Öğretim Yılı Başında Eğitimin Durumu. Eylül 2022. https://egitimsen.org.tr/2022-2023-egitim-ogretim-yili-basinda-egitimin-durumu/

9 Eğitim İş Bursa Şubesi. Öğrencilerde Sağlıklı Beslenme Düzeyi Araştırması. Mayıs 2022. https://www.egitimisbursa.org.tr/HaberDetay/OGRENCILERDE-SAGLIKLI-BESLENME-DUZEYI-ARASTIRMASI-.html

10 Ay Akdoğan S, Mercan Başpınar M, Basat O. (2021). Okul çağı çocuklarında obezite, hipertansiyon ve anemi sıklığı: Bir aile sağlığı merkezinden retrospektif kesitsel bir çalışma. Türk Aile Hek. Derg., 25(3):69-75.

11 Resmi Gazete Sayı: 31948. 9 Eylül 2022. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/09/20220909-5.htm

12 Örneğin Beylikdüzü Belediyesi'nin başlattığı "Beslenme Saati" projesi. https://www.beylikduzu.istanbul/haber/1756/beslenme-saati-projesi-yuzlerce-ihtiyac-sahibine-ulasacak

13 TİP İstanbul Milletvekili Sera Kadıgil ve HDP İstanbul Milletvekili Saruhan Oluç 1 Ekim 2022 tarihinde iki ayrı kanun teklifi vermiştir. https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-4600.pdf; https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-4602.pdf.

14 Candaş, A., Ekim-Akkan, B., Günseli, S. ve Deniz, M. B. (2011). Devlet ilköğretim okullarında ücretsiz öğle yemeği sağlamak mümkün mü? Farklı ülke modelleri ve Türkiye'ye yönelik öneriler. İstanbul: Açık Toplum Vakfı.

15 İPA, Gıda Fiyatları Krizi: Neden Şimdi, Neden Yine?. Haziran 2022. https://ipa.istanbul/wp-content/uploads/2022/06/KENT-GUNDEMI_GIDA-KRIZI-2.pdf

16 iPES-FOOD. Another Perfect Storm? Mayıs 2022. https://ipes-food.org/_img/upload/files/AnotherPerfectStorm.pdf

17 GNAFC. 2022 Global Report on Food Crises. Mayıs 2022. www.fightfoodcrises.net/fileadmin/user_upload/fightfoodcrises/doc/resources/GRFC_2022_FINAL_REPORT.pdf